

תן עצה אחת לשר החינוך*

יורם הרפז

סמוך לפתיחת שנת הלימודים תשפ"ז, פנו אלי כמה כתבי חינוך עם שאלה זהה: "אילו היית מתבקש לתת לשר החינוך עצה אחת, איזו עצה היית נותן לו?" הכתבים ציפו לעצות מתוקשרות כמו: "צמצם את מספר התלמידים בכיתה", או "שפר את תנאי העבודה של המורים", ואולי לעצות כלליות יותר, מתוקשרות אף הן, כמו: "השווה את מעמדו של החינוך הממלכתי החילוני למעמד של הזרמים האחרים", או "לחץ על כל מסגרות החינוך החרדי ללמוד את מקצועות הליבה". אילו הייתי נותן עצות מסוג זה, הכתבים היו מרוצים, אבל נתתי עצה מתוקשרת פחות, ולא לשר החינוך הנוכחי. "אני אפילו לא מתעלם ממנו" כמו אמר פעם אריק איינשטיין על מישהו.

ובכן, הייתי מציע לשר או לשרת החינוך לשאול את השאלה היסודית ביותר שאפשר לשאול בתחום החינוך: מהי מטרת החינוך? מה מצדיק החזקה של אנשים צעירים 12 שנים, 16 אלף שעות, בבית ספר? השר או השרה היו ממלמלים בוודאי "אין לי זמן לשאלות פילוסופיות" ומסתלקים לענייניהם הדחופים. אבל לנו, אזרחים בטלנים, יש זמן פנוי ל"שאלות פילוסופיות", ואנחנו רוצים לדעת מהי מטרת החינוך והאם מערכת החינוך מנסה להשיג אותה. אנחנו הרי מממנים את המערכת הזאת ושולחים אליה את ילדינו.

אז מהי מטרת החינוך? **מטרת החינוך היא לספק לתלמידים תנאים ללמידה של תכנים בעלי ערך.** נתחיל בתנאים ללמידה: מהם התנאים שבהם תלמידים, כמו אנשים בכלל, לומדים היטב – מפנימים את התכנים הנלמדים והופכים אותם לתובנות המנחות את חייהם? הנה חמישה תנאים לדוגמה:

בחירה: אנשים לומדים היטב כאשר הם בוחרים מה ואיך ללמוד. לאנשים יש צורך פסיכולוגי בסיסי לחוות את מעשיהם כתולדה של בחירה. כאשר תכני ודרכי הלמידה כפויים על התלמידים, הם מתמרדים – עושים "בעיות משמעת" – או מתנתקים.

התאמה: אנשים לומדים היטב כאשר התכנים הנלמדים מתאימים לכישרון ולתשוקה שלהם – לאינטליגנציה החזקה שלהם. לאנשים יש שמונה אינטליגנציות מובחנות: מתמטית, מילולית, מוזיקלית, גופנית, מרחבית, בין-אישית, תוך-אישית (השתיים האחרונות מכונות אינטליגנציה רגשית) ונטורליסטית. כאשר, למשל, תלמיד המחונן באינטליגנציה מתמטית חזקה לומד מתמטיקה, הוא לומד בחדווה וביעילות.

מורים: אנשים לומדים היטב כאשר מורים טובים מתווכים להם את התכנים הנלמדים. מורים טובים הם מורים בעלי תשוקה מורית ייחודית – לגדל תלמידים באמצעות ידע. מורים טובים אוהבים להציג לתלמידים ידע "מלהיב" ושאלות "מרתקות" ולערב אותם בלמידה, בחשיבה ובוויכוחים. ככל שהכיתה רועשת יותר מלמידה, הם שמחים יותר...

תוצר: אנשים לומדים היטב כאשר תהליך הלמידה שלהם כרוך בהפקת תוצר ולתוצר יש ביקוש – אנשים שמעוניינים בו. התוצר מקנה ללמידה תכלית והביקוש עונה על צורך אנושי בסיסי – לשתף אנשים במעשינו. כאשר תלמידים מפקים תוצר – עבודת מחקר, יצירת אמנות או תוצר אחר – ולתוצר יש ביקוש, הם לומדים היטב.

* המאמר התפרסם בעיתון "הארץ" ב-8.9.2026

סביבה: אנשים לומדים היטב כאשר הם נמצאים בסביבה חברתית מאתגרת ותומכת. כאשר התלמיד מוקף בכיתה של כעשרים תלמידים, רצוי לא יותר, המעורבים בלמידה ומתייחסים אליו, כמו לשאר התלמידים, בחברות ובכבוד, הלמידה שלו מקבלת רוח גבית חזקה.

למידה במיטבה זקוקה לתנאים נוספים, אך חמשת התנאים הללו יספיקו לנו כדי לענות על חלקה הראשון של השאלה שלנו – האם בית הספר מאפשר למידה או מסכל אותה. מבחינת התנאי הראשון, בחירה, בית הספר כופה על התלמידים ללמוד כעשרה מקצועות לימוד ודרך למידה אחת – שינון ומחזור. מבחינת התנאי השני, התאמה, תלמידים לומדים תכנים שאין להם כישרון ותשוקה – אינטליגנציה – ללמוד אותם. מתמטיקה, למשל, המקצוע היוקרתי משום מה ביותר, נכפית על תלמידים שאינם מצוידים באינטליגנציה מתמטית – ורוב התלמידים הם כאלה – ומערערת את תחושת הערך העצמי שלהם. מבחינת התנאי השלישי, מורים, אין במערכת החינוך מורים רבים בעלי תשוקה מורית מובהקת. תנאי העבודה של המורים בישראל, בעיקר הקושי "להחזיק כיתה", הם בלתי נסבלים ומורים טובים רבים עוזבים את בית הספר לאחר זמן קצר, ואנשים בעלי תשוקה מורית פוטנציאלית אינם מגיעים אליו. מבחינת התנאי הרביעי, תוצר, ברוב המקצועות, התלמידים אינם מייצרים תוצרים בעלי ערך וביקוש. הם מייצרים שיעורי בית ובחינות שאיש, להוציא המורה, אינו מעוניין בהם. מבחינת התנאי החמישי, סביבה, בתי הספר והכיתות מאוכלסים בתלמידים מנוכרים, לחוצים ולעתים אלימים שמדכאים את התשוקה הטבעית ללמוד. בית הספר אפוא אינו מספק לתלמידים תנאים ללמידה, ולכן הם לא לומדים. בבית הספר, מוסד המיועד ללמידה, יש מעט למידה. רוב התכנים הנלמדים לכאורה נשכחים זמן קצר לאחר הבחינה, או – כאשר השינון חלש והחרדה חזקה – זמן קצר לפני. חוקר ההוראה והלמידה לי שולמן כינה את הלמידה הבית-ספרית "למידה פתולוגית", למידה הסובלת מאמנזיה – שכחה מהירה; פנטזיה – אשליה שהתכנים שנלמדו הובנו; ואינרטריות – התכנים שנלמדו אינם עוברים להקשרים חדשים ואינם מסייעים לתלמידים להבין את העולם ולהתנהל בו בתבונה.

ובנוגע לחלקה השני של מטרת החינוך – **תכנים בעלי ערך**: לאילו תכנים יש ערך אמיתי? אילו תכנים שווה ללמוד? תלמידים שואלים את המורים "למה אנחנו צריכים ללמוד את זה?" והמורים הנבוכים מנסים להשיב משהו ולבסוף חומקים ל"צריך את זה לבחינה". זו לא תשובה משכנעת, גם לא את המורים. תכנים בעלי ערך, תכנים ששווה ללמוד, הם **רעיונות גדולים**. רעיונות גדולים הם רעיונות עתירים: **עתירי מובן** – מסבירים הרבה תופעות ומושגים ועושים את התלמידים לחכמים יותר; **עתירי ערך** – כוללים היבטים מוסריים ועושים את התלמידים לטובים יותר; **עתירי נוכחות** – מעסיקים את התלמידים ואת החברה ועושים את התלמידים למעורבים יותר. רעיונות גדולים שהופנמו הופכים לתובנות. תובנות הן תמצית התבונה שלנו.

ניקח לדוגמה את הרעיון הגדול: משבר האקלים הוא תולדה של מעשי אדם. הרעיון עתיר מובן – מסביר את ההתחממות הגלובלית על שלל ההופעות שלה ואת הגורמים לה; עתיר ערך – מגייס את התלמידים להצלת החיים בכוכב; ועתיר נוכחות – כולם מוטרדים ממשבר האקלים ומדברים עליו. חשבו על רעיונות גדולים נוספים כמו: דמוקרטיה היא לא רק רצון הרוב, היא גם ריסון הרוב; הזהות המגדרית היא לא רק תוצר של תורשה, אלא גם של הבנייה חברתית; בני אדם אינם רק רוצים חופש, הם גם בורחים מחופש. עמים הם קהילות מדומיינות; היהדות זה מה שיהודים עשו ועושים; ההיסטוריה היא לא מה שהיה בעבר אלא מה שהיסטוריונים מספרים שהיה בעבר; ליהודים ולפלסטינאים יש סיפורים שונים על "הסכסוך".

בדרך כלל המורים אינם מלמדים רעיונות גדולים אלא עובדות "קטנות". העובדות חשובות אך חשוב לארוז אותן ברעיונות גדולים שנותנים להן משמעות ועושים אותן למעניינות ולזכורות יותר. קשה, למשל, לזכור את רצף האותיות מ, ד, א, צ, ה, ל, י, מ, מ, ח, ט, ב, מ, ע, מ, אך כאשר מקבצים אותן למכלולים בעלי משמעות – מד"א, צה"ל, ימ"מ, חט"ב, מע"מ – קל יותר לזכור אותן. מורים טובים אורזים את התכנים שהם מלמדים ברעיונות גדולים, מחלצים מהם **שאלות גדולות** ומפנים אותן לתלמידים. התלמידים מתמודדים עם השאלות ועל הדרך יוצרים בעצמם רעיונות מקוריים.

מדוע ההוראה הרווחת בבתי הספר מלמדת עובדות נטולות הקשר רעיוני? כי הבחינות מעריכות – מוקירות ומודדות – ידע של עובדות. קל להעריך ולמדוד ידע עובדות ולפקח באמצעות ההערכה והמידה על התלמידים והמורים. לרעיונות גדולים, לעומת זאת, יש פוטנציאל נפיץ, והם עניין לפרשנות שקשה להעריך ולמדוד.

אם אנשי החינוך היו מקבלים את עצתי ושואלים את השאלה המהותית ביותר על אודות מטרת החינוך, ואף מציעים תשובה דומה לזו שהצעתי, תשובה מתבקשת בסך הכול, הם היו מבינים שבית הספר לא רק שאינו משיג את מטרת החינוך, אלא משיג את היפוכה – מציע תנאים שלא ניתן ללמוד בהם ומלמד תכנים חסרי ערך. אנשי החינוך היו מבינים אז את מה שחלק גדול מהציבור כבר הבין, שאנחנו זקוקים לבתי ספר אחרים, ומתחילים לדמיין אותם.

קרל מרקס כתב ש"בני אדם שואלים רק שאלות שיש להם תשובות עליהן". בני אדם שואלים שאלות שאינן מחייבות אותם לחשוב מחדש ולעשות דברים שונים ממה שהם רגילים לעשות. הגיע אפוא הזמן לשאול את השאלה היסודית ביותר בחינוך, שאלה מודחקת ומזולזלת, להמציא לה תשובה מתאימה ולגזור ממנה את שאר הפעולות. אם לא נמציא תשובה משכנעת, אם לא נקים בתי ספר המאפשרים למידה של תכנים בעלי ערך, בתוך שנים אחדות הבינה המלאכותית תשתלט גם על בתי הספר ותכתיב להם תנאים על פי הגיונה האלגוריתמי.

ספרו של פרופ' הרפז "חינוך במלחמה ושלוש" ראה אור בהוצאת פרדס